

УДК 327

DOI 10.30970/vir.2018.45.0.9473

ГЕНЕЗА КОНФЛІКТІВ У ПІВДЕННОКАВКАЗЬКОМУ РЕГІОНІ: ПЕРЕДУМОВИ, ЕВОЛЮЦІЙНІ МОДЕЛІ, ПРОБЛЕМИ ВРЕГУЛЮВАННЯ

Костянтин Поліщук

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, 79000, тел. (0322) 964-132,
e-mail: kostjazou@yahoo.com*

Протягом останніх десятиліть все більше зростає взаємозв'язок міждержавних відносин з етнопонаціональними територіальними, сепаратистськими політичними процесами. *Актуальність* теми визначається трансформацією сучасної системи міжнародних відносин та зростанням значення врегулювання як старих, так нових конфліктів та стабілізації внутрішньополітичної ситуації в окремих регіонах світу при формуванні порядку денного світової політики. Одним з основним джерелом конфліктогенності виступають країни Південнокавказького регіону, актуальним залишається питання оперативної та превентивної діяльності міжнародних організацій у сфері стабілізації політичного життя у країнах Південного Кавказу.

Науковими завданнями було комплексно дослідити процес виникнення, загострення та ескалації конфліктів на Південному Кавказі, відслідкувати їхні спільні та відмінні еволюційні моделі, з'ясувати основні перепони на шляху до їхнього довгострокового врегулювання з точки зору їхньої актуальності для України в умовах агресії Російської Федерації проти нашої держави, та визначити у цьому контексті можливі шляхи та способи ефективної протидії агресору задля стабілізації та мирного врегулювання конфлікту.

Проаналізовано системний характер конфліктів і військово-політичних криз у регіоні Південного Кавказу, відстежено основні чинники конфліктогенності і дестабілізації у контексті генези грузино-абхазького, грузинсько-південноосетинського, вірменсько-азербайджанського конфліктів. Розглянуто особливості виникнення, ескалації, деескалації та «замороження» даних конфліктів, відслідкована їхня споріднена еволюційна модель, окреслені основні проблеми їхнього врегулювання. Дослідження особливо *актуальне* з огляду на загострення та ескалацію протистояння на Сході України та необхідність пошуку ефективних механізмів розв'язання аналогічних конфліктів.

Методологічним підґрунтям стали загальнонаукові принципи об'єктивності, плюралізму та системності з метою уникнення надмірного і необґрунтованого критицизму та формулювання зважених і неупереджених висновків. У дослідженні поставленої проблеми застосовано комплексний підхід для її всебічного вивчення і формування загального уявлення про комплекс взаємовідносин і процесів, які творять багаторівневий і складний за природою феномен конфліктогенності Південнокавказького регіону.

Ключові слова: Південний Кавказ; конфліктогенність; дезінтеграція; дестабілізація; «замороження»; інтернаціоналізація і врегулювання конфліктів.

Конфлікти та військово-політичні кризи на пострадянському просторі на рубежі ХХ–ХХІ століть вирізняються своїм системним характером та інтегровані у дуже складну конфігурацію різних за природою і характером

процесів. Загальні тенденції виникнення чи ескалації цих конфліктів випливають з дестабілізації політичної ситуації, яка настала в результаті послаблення колишньої тоталітарної системи в СРСР, з ідентичності утворення та розпаду відповідних країн, спорідненості їхніх економічних і соціально-політичних систем, політичних режимів та форм державного устрою.

Основними передумовами виникнення чи ескалації конфліктів на пострадянському просторі стала комбінація політичного, економічного, соціального та етнопатристичного чинників, які породили в нових незалежних державах такі конфліктогенні проблеми як проблему політичного статусу автономій, національні питання та проблему етнічної дифузії, конфлікт економічних інтересів місцевої, регіональної та республіканської еліт. Важливим фактором, який дістався у спадщину від СРСР, перетворившись згодом на рушійну силу конфлікту, стало перебування союзних, а пізніше російських військових формувань на території новоутворених держав. Усі ці чинники відіграли різну роль у становленні та еволюції конфліктів у пострадянських країнах. Різноманітність прояву конфліктогенних факторів та їхнього впливу на виникнення конфліктів залежали від своєрідності об'єктивних і суб'єктивних умов, що існували на той час у кожній країні. Відтак, виявлення особливостей виникнення конфліктів на теренах пострадянського простору неможливе поза рамками цих умов.

Жоден інший регіон на теренах пострадянського простору не містив при дезінтеграції СРСР такого потужного ескалаційного потенціалу як Кавказ. Основи конфліктогенності були закладені ще у XIX столітті – в період жорсткої колоніальної політики Російської імперії у даному регіоні, та культивувались, хоч і в «замороженому» стані, в часи радянського адміністрування міжнаціональних та міжетнічних питань. Не дивно, що з послабленням центральної влади у Москві та поступовою дезінтеграцією Радянського Союзу в регіоні вибухнула ціла низка етнотериторіальних конфліктів, частина з яких набула характеру збройного протистояння. Найгостріші антагонізми поряд із чеченським та осетино-інгузьким конфліктами проявились у південнокавказькому регіоні.

Попри свою невелику площу і кількість населення регіон Південного Кавказу характеризується високим рівнем політичної фрагментації.

Він налічує близько 16 мільйонів людей і охоплює три визнані міжнародною спільнотою незалежні держави – Грузію (4,7 млн жителів), Вірменію (3 млн) і Азербайджан (8 млн), а також три невизнані або частково визнані сепаратистські утворення – Республіку Абхазію (200 тис.), Республіку Південну Осетію (35 тис.) та Нагірно-Карабахську Республіку (145 тис.), які сумарною кількістю населення менше півмільйона осіб являють собою дрібні політичні суб'єкти. Втім, їх невизначений статус складає вагомий перешкоду для мирного співіснування тамтешніх народів та розвитку міжрегіональних відносин на Кавказькому та Чорноморському просторах. Яскравим прикладом цього служить дестабілізуючий фактор Нагірного Карабаху на дипломатичне зближення Туреччини та Вірменії, який перетворює і без того непростий

двосторонній процес на заплутаний трикутник інтересів між Анкарою, Єреваном і Баку.

Незважаючи на наявність багатьох спільних рис (історичний спадок російської та радянської етнотериторіальної політики, етнічна гетерогенність населення, релігійно-культурні лінії розмежування, інструменталізація міжнаціональних питань внутрішніми політичними елітами, фактор третіх сторін тощо), кожен із досліджуваних нами конфліктів має свою особливу динаміку та свої неповторні характерні ознаки. Так, якщо брати за основу структуру населення спірних територій перед ескалацією конфліктів, то в Абхазії титульна однойменна нація складала перед збройною фазою в 1992 р. лише меншість, а саме до 18 % місцевого населення, тоді як у Нагірному Карабаху вірмени становили на період перших збройних сутичок абсолютну більшість (77 %) населення спірного регіону. Наступним прикладом диференціації є різні цілі, які переслідують сепаратистські сили: з одного боку власна державність, з іншого – приєднання до іншої держави як у випадку з Південною Осетією. Відрізняється також рівень впливу зовнішніх акторів, насамперед Російської Федерації, який у випадку з сепаратистським конфліктами на території Грузії є на порядок вищим, ніж у протистоянні між Вірменією та Азербайджаном. Усі спірні території відрізняються за своїми демографічними і економічними показниками – якщо Абхазія з огляду на своє сприятливе географічне положення на Чорному морі має чималий політичний та економічний стратегічний потенціал, то Південна Осетія і Нагірний Карабах володіють лиш незначними економічними ресурсами і повністю залежать від допомоги своїх «протекторів» – Російської Федерації та Вірменії відповідно. Відмінними є також формат та ступінь інтернаціоналізації у кожному з трьох вище зазначених випадків. Наведені відмінності, а також унікальна неповторна динаміка усіх трьох протистоянь роблять доцільними диференційований підхід та ґрунтовний аналіз кожного окремого конфлікту.

Доволі схожа еволюційна модель простежується у випадку грузинсько-абхазького та грузинсько-південноосетинського конфліктів. Обидва є затяжними етнополітичними конфліктами між центральною владою Грузії і де-факто властями самопроголошених Республіки Абхазія та Республіки Південна Осетія, зумовлений їхнім прагненням вийти зі складу Грузії та досягти широкого міжнародного визнання своєї незалежності, щоправда у випадку з Південною Осетією усе сильнішою тенденцією до входження на правах автономії до складу Російської Федерації.

Вперше конфронтація по цій лінії протистояння проявилася ще в умовах розпаду Російської імперії у 1918–21 рр., потім – фаза замороження в період існування СРСР. Загострення грузино-абхазьких відносин, починаючи з 1989 р., призвело до збройного зіткнення у 1992–93 рр., яке завершилось підписанням у травні 1994 р. Московської угоди про припинення вогню і введення миротворчих сил (за визначенням – миротворчих сил СНД, фактично – російських). У свою чергу конфлікт з Південною Осетією заново спалахнув, починаючи з 1989 р., внаслідок чого в 1991–92 рр. відбулась

Південноосетинська війна. Чергове загострення обох протистоянь в 1998 і 2008 рр. на фоні ескалації саме грузино-південноосетинського конфлікту і збройної інтервенції РФ в регіоні призвели до фактичного відокремлення Абхазії та Південної Осетії. Обидва протистояння залишаються невирішеними, оскільки абхазі і осетини наполягають на своєму праві на державність на основі принципу національного самовизначення, а Грузія стверджує, що принципи територіальної цілісності та державного суверенітету (Закон «Про окуповані території Грузії» від 31.08.2008 р.) гарантують їй право на контроль над абхазькою та південноосетинською (Цхінвальський регіон) територією, звідки грузинське населення було витіснене під час війни. Більше того, Тбілісі розглядає ці конфлікти переважно російсько-грузинськими, звинувачуючи Москву у підтримці абхазької та південноосетинської сторін у зазіханні на територіальну цілісність Грузії.

Невід'ємною складовою будь-якого етнотериторіального конфлікту є наукові баталії за «історичну правду» щодо приналежності відповідної території до відповідного етносу чи нації. Не винятком є і ці два конфлікти, де спектр думок істориків двох конфліктуючих таборів розтягнувся від твердження, що абхазі, як і південні осетини з давніх-давен були і є автохтонним населенням відповідних територій, які внаслідок багатьох воєн і міграційних процесів перетворилось на меншини на своїй рідній землі і були змушені під тиском радянського централізму підкоритись грузинським властям, до тези, що Абхазія і Південна Осетія відповідно в історичному, територіальному і політичному відношеннях є невід'ємними складовими частинами Грузії, ба навіть абхазі як такі не являють собою окремого автохтонного етносу, а Абхазія є суто територіальним позначенням відповідного регіону, тоді як «Самачабло» (середньовічні володіння грузинських князів роду Мачабелі, які належали спершу Королівству Грузії, згодом грузинським королівствам Кахетії, пізніше Картлі-Кахетії, або «Шида Картлі» (Внутрішня Картлія)) – адміністративно-територіальна одиниця сучасної Грузії, значна частина якої перебуває у складі самопроголошеної Південної Осетії, або ж Цхінвальський регіон – позначення території колишньої Південноосетинської автономної області у сучасному грузинському політичному дискурсі.

Схожими у випадку обох конфліктів є передумови та еволюційні моделі їхнього «дозрівання» в умовах перебування усіх сторін у складі спершу Російської, згодом Радянської імперій. Абхазія увійшла до складу Російської імперії в результаті Кавказької війни 1863–1864 рр. за приєднання Півн. Кавказу до Росії. У свою чергу територія сучасної Південної Осетії (північна частина історичного регіону Шида Картлі, Цхінвальський регіон) разом з усією Грузією увійшла до Російської імперії у 1801 р., утворивши з 1847 р. частину Тіфліської (Тбіліської) губернії, що відповідало рос. політиці розділення і розчинення осетинського народу в різних адміністративних одиницях. У 1918–21 рр. Абхазія входила до складу Грузинської Демократичної Республіки, що було підтверджено груз.-рос. мирним договором 1920 р. Після проголошення у 1921 р. Грузинської і Абхазької радянських соціалістичних республік Абхазія у

1922 р. в особливому статусі «договірної» республіки увійшла до складу Грузинської РСР (у 1922–36 рр. у складі Закавказької Федеративної Соціалістичної Радянської Республіки). З 1931 р. Абхазія набула статусу автономної республіки у складі ГрузРСР. Дещо інакше у цей період склалися відносини між Тбілісі і Цхінвалі. Під час існування Грузинської Демократичної Республіки у 1918–20 рр. Цхінвальський регіон став осередком прорадянського антиурядового сепаратистського руху. Після встановлення у Грузії в 1921 р. рад. влади, 20 квітня 1922 р. було проголошено створення Південно-Осетинської автономної області у складі Грузинської РСР із адміністративним центром у м. Цхінвал (Цхінвалі). В той же час Північна Осетія увійшла з 1924 р. до складу РРФСР.

Відносини між республіканським урядом і абхазькими та південноосетинськими місцевими властями періодично загострювались з огляду на дискримінаційну по відношенню до них політику з боку Тбілісі і Москви. Ситуація в регіоні різко загострилась на тлі дезінтеграційних процесів в СРСР та росту націоналістичних настроїв, що обернулися на збройні сутички між грузинським і абхазьким та південноосетинським місцевим населенням відповідно. Розпад СРСР став каталізатором сепаратистських процесів, які спершу мали ознаки «нормативної війни». Таку серпні 1990 р. Верховна Рада Абхазії прийняла Декларацію про суверенітет Абхазької АРСР, а грузинська влада оголосила про відміну Конституції ГРСР 1978 р. і відновлення Конституції ГДР 1921 р., яка проголошувала Грузію унітарною державою і скасовувала автономний статус Абхазії. У відповідь на відновлення державної незалежності Республіки Грузії 9 квітня 1991 р. Верховна Рада Абхазької АРСР 23 липня 1992 р. відновила дію Конституції Абхазької Радянської республіки 1925 р., стаття 5 якої визначала її як суверенну державу. У випадку із Південною Осетією 10 листопада 1989 р. Рада народних депутатів Південно-Осетинської автономної області Грузинської РСР ухвалила рішення про її перейменування на автономну республіку, а 20 вересня 1990 р. проголосила Південно-Осетинську радянську демократичну республіку (з 1 вересня 1991 р. – Республіка Південна Осетія). Керівництво Грузії не визнало цього рішення, взявши курс на силове вирішення «осетинської проблеми». 11 грудня 1990 р. Верховна Рада Груз. РСР скасувала Півд.-Осетинську автономну область і прийняла закон «Про надзвичайний стан». Введення у Цхінвальський регіон (офіційне позначення Півд. Осетії груз. урядом) 6.01.1991 р. груз. внутр. військ зумовило ескалацію конфлікту і початок бойових дій. Після відновлення державної незалежності Республіки Грузії 9.04.1991 р. парламент Південної Осетії 1.09.1991 р. проголосив Республіку Південна Осетія (РПО) у складі РРФСР. Посилаючись на позитивні результати референдуму, проведеного в Південній Осетії у січні 1992 р., Верховна Рада РПО 29.05.1992 р. прийняла Акт про державну незалежність Республіки Південна Осетія.

На початку 1990-х років нормативна війна перетворилась на силову. 14 серпня 1992 р. між Грузією і Абхазією розпочалися бойові дії, спровоковані введенням до Абхазії грузинських військ під приводом охорони важливих

стратегічних об'єктів. За політичної і матеріальної підтримки з боку РФ, участі збройних формувань Конфедерації гірських народів Півн. Кавказу та кубанських козаків, а також з огляду на громадянську війну в Грузії та розгортання грузинсько-південноосетинського конфлікту абхазьким формуванням вдалось відбити наступ груз. військ і після битви за Сухумі 16–27 вересня 1993 р. встановити свій контроль над територією автономії. 14 травня 1994 р. в Москві між груз. і абхазькою сторонами за посередництва РФ і ООН було підписано Угоду про припинення вогню і роз'єднання сил, на основі якої встановлювалась лінія припинення вогню по ріках Кодорі і Інгурі, а з червня 1994 р. в зону конфлікту, зокрема у стратегічну важливу Кодорську ущелину, вводились Колективні сили з підтримання миру СНД і військові спостерігачі ООН в рамках створеної у 1994 р. Спостережної місії ООН у Грузії (UNOMIG). У свою чергу військові зіткнення між Тбілісі і Цхінвалі, які продовжувалися в 1991–1992 рр., призвели до численних жертв серед обох сторін конфлікту і масового потоку біженців. На хід бойових дій значною мірою вплинула нестабільна політична ситуація в Грузії, де на рубежі 1991–92 рр. розпочалась громадянська війна, а також підтримка РПО з боку РФ. Бойові дії між Грузією і Південною Осетією припинились після підписання між президентами Грузії і Російської Федерації – Е. Шеварднадзе і Б. Єльциним – Дагомиських угод 14.06.1992 р. і Сочинської угоди про принципи врегулювання конфлікту від 24.06.1992 р., яка передбачала введення в зону конфлікту змішаних російсько-грузинських-осетинських миротворчих сил і створення Змішаної контрольної комісії з врегулювання конфлікту, до якої увійшли представники ворогуючих сторін, РФ і Північної Осетії. Гарантом дотримання угод виступила О(Н)БСЄ, Місія спостерігачів якої розмістилась у м. Цхінвалі. 02.11.1993 р. була прийнята нова конституція РПО.

У свою чергу Абхазія прийняла нову конституцію 26 листопада 1994 р., якою проголошувалась незалежність від Грузії, а 12 грудня 1999 р. на основі результатів референдуму був прийнятий Акт про незалежність Республіки Абхазія. В 1997 р. під егідою ООН була створена грузинська-абхазька Координаційна рада з врегулювання конфлікту. Після чергових збройних зіткнень у 1998 р. (Шестиденна абхазька війна) і 2001 р. (Кодорський конфлікт) у квітні 2002 р. був підписаний грузинсько-абхазький протокол, згідно з яким патрулювання верхньої частини Кодорської ущелини (територія Абхазької автономії під адміністративним контролем Грузії) було доручене російським миротворцям і військовим спостерігачам ООН. У випадку з Південною Осетією у 1992–2004 рр. попри низку ініціатив по врегулюванню конфлікту, зокрема Московський меморандум 1996 р., конфлікт перебував у «замороженому стані». Ситуація змінилась у 2004 р. з приходом до влади в Грузії президента М. Саакашвілі, який одним зі своїх першочергових завдань проголосив відновлення територіальної цілісності Грузії. Під приводом боротьби з контрабандою грузинський уряд у травні–серпні 2004 р. ввів на територію Південної Осетії внутрішні війська, чим викликав загострення відносин з Цхінвалі. Поступове наростання напруженості в регіоні, зумовлене не в останню чергу кризою у грузинсько-російських відносинах, призвело до відкритого

збройного конфлікту у серпні 2008 р. між Південною Осетією і Тбілісі та збройну інтервенцію в регіон РФ.

Російська агресія на території Грузії кардинально змінила статус-кво у регіоні. Скориставшись початком російсько-грузинської війни, Абхазія протягом 9–12 серпня 2008 р. за підтримки російської авіації витіснила грузинські сили і відновила контроль над Кодорською ущелиною. У Цхінвальському регіоні ж у результаті бойових дій 10 серпня грузинська влада була змушена оголосити про відвід військ з Цхінвалі і про одностороннє припинення вогню, а 12 серпня разом з російською стороною погодилась на план мирного врегулювання конфлікту за посередництвом ЄС (план Медведєва–Саркозі), що передбачав припинення всіх бойових дій, повернення *статус-кво* до початку війни, створення міжнародних гарантій забезпечення стабільності і безпеки в Абхазії і Південній Осетії, і був прийнятий усіма сторонами конфлікту. 26 серпня 2008 року РФ офіційно визнала Абхазію, як і Південну Осетію незалежними державами.

Отже, у випадку обох конфліктів, попри певні суттєві відмінності, можна відслідкувати певну споріднену еволюційну модель, а саме генезу напруження на тлі загострених міжнаціональних та міжетнічних відносин, яка була закладена в період становлення російської та радянської імперій, прив'язкою в рамках державного устрою Російської імперії, а потім СРСР принципу етнічності до принципу територіальності, інтенсифікацією міграційних потоків, що було викликано тодішньою відкритістю кордонів, можливістю вибору місця проживання, різким погіршенням загальної економічної ситуації, а також психологічними факторами, в яких не останню роль відіграло посилення релігійної, етнічної ідентичності титульних народів і народностей того чи іншого регіону і виявлення недружнього ставлення до представників інших етнічних груп. Загалом еволюцію двох конфліктів в ході дезінтеграції СРСР можна окреслити як почергову зміну стадій радикального розмежування громадсько-політичних настроїв і сил всередині (колишніх) радянських республік, внутрішніх силових зіткнень, виникнення нових (квазі)державних утворень у вигляді так званих невизнаних республік з їхньою наступною боротьбою за міжнародне визнання їхніх прав на самостійне і незалежне існування.

Дещо окремо слід розглянути азербайджано-вірменський конфлікт (Нагірно-Карабахський конфлікт), адже він на відміну від двох попередніх є протистоянням двох суверенних держав за спірну територію Нагірного Карабаху. Загалом – це затяжний міжнародний конфлікт між Азербайджаном і Вірменією, здебільшого за контроль над життєво важливою та національно значущою для обох сторін територією Нагірного Карабаху, підсилений етнічним і релігійним протистоянням та прагненням останнього до самовизначення і воз'єднання з Вірменією. Вважається найскладнішим для вирішення конфліктом на Кавказі, який становить головну перешкоду для мирного співіснування та співпраці держав у цілому Кавказькому регіоні між Чорним та Каспійським морями.

Як і будь-який етнополітичний конфлікт азербайджано-вірменський («азербайджано-карабахський» для вірменської, «конфлікт за нагірно-карабахський регіон» – для азербайджанської сторін) має глибоке, здебільшого політизоване, історичне коріння. Вірмени вважають Нагірний Карабах – історико-географічний східний та південно-східний гірський та передгірський регіон Малого Кавказу між ріками Кура і Аракс життєво важливим для виживання своєї нації, окреслюючи його як Арцах – давня назва провінції античного Вірменського царства династії Арташесідів (Великої Вірменії), кордони якої, здебільшого, збігаються із сучасними межами регіону. Водночас азербайджанці розглядають Нагірний Карабах як ключовий елемент державного устрою, культурний і духовний центр, як невід'ємну частину території Азербайджану.

Відтоді як у 1805 р. в результаті Другої російсько-перської війни територія Нагірного Карабаху відійшла до Російської імперії, вона в силу як внутрішніх (демографічна політика Росії), так і зовнішніх чинників (міграція, викликана антивірменською політикою Османської імперії) стає притулком для гетерогенного в етнічному і конфесійному відношеннях населення з домінуванням вірменського етносу.

Після проголошення незалежності Вірменії і Азербайджану у 1918 р. обидві республіки висунули претензії на територію Нагірного Карабаху. Після численних збройних сутичок між Азербайджанською Демократичною Республікою, яку підтримувала Туреччина, і Демократичною Республікою Вірменія в 1918–1920 рр., подальшої радянізації двох республік у 1920 р., між Російською РФСР, Азербайджанською РСР, Грузинською РСР та Вірменською РСР з одного боку, і Туреччиною з іншого 16 березня 1921 р. був підписаний Московський договір, згідно з яким в рамках складної системи територіальних поступок територія Нагірного Карабаху на правах Нагірно-Карабахської Автономної області (НКАО) відходила до Азербайджанської РСР.

7 липня 1923 р. НКАО постановою Політбюро ЦК РКП(б) була включена до складу Азербайджанської РСР, що викликало незадоволення вірменського населення регіону. Вхідження Азербайджану і Вірменії до СРСР на довгий час заморозило конфлікт, який проявлявся лише в окремих меморандумах вірменського населення НКАО на адресу радянського керівництва, в яких висловлювалось незадоволення рівнем існуючої автономії, політикою «азербайджанізації» у Нагірному Карабасі і відповідно зменшенням частки вірменського населення в регіоні й висувались вимоги приєднання до Вірменської РСР (станом на 1989 р. населення регіону складало 73,5 % вірменців і 25,3 % азербайджанців).

Наприкінці 1980-х років у Вірменській РСР розростається рух підтримки вірменського населення НКАО, в той час як в Азербайджанській РСР тривають заклики до рішучого наведення порядку в НКАО. Наприкінці 1988 р. в Азербайджані та Вірменії відбуваються масові антивірменські та антиазербайджанські погроми, що супроводжуються насильством, вбивством мирного населення і масовим переселенням біженців. 1 грудня 1989 р. Верховна

Рада Вірменської РСР та Національна Рада НКАО прийняли постанову про возз'єднання Вірменської РСР та Нагірного Карабаху, що викликало проголошення керівництвом Азербайджанської РСР надзвичайного стану та введенням військ на територію Нагірного Карабаху. Після виходу Азербайджану зі складу СРСР свою незалежність у межах НКАО і населеного вірменами прилеглого Шаумянівського району Азербайджанської РСР проголошує 3 вересня 1991 р. Нагірно-Карабахська Республіка (НКР) зі столицею у м. Степанакерт. 26 листопада 1991 р. Азербайджан ліквідував автономний статус Нагірного Карабаху і поділив територію НКАО між іншими адміністративними одиницями країни. 10 грудня 1991 р. на території новоствореної НКР був проведений референдум, на якому абсолютна більшість населення (99,89 %) висловились за повну незалежність НКР.

У 1992 р. зіткнення між азербайджанцями і вірменцями Нагірного Карабаху переростають у масштабний збройний конфлікт між військовими силами Азербайджану і НКР. В березні 1993 р. у конфлікт на стороні останньої втягнулась і Вірменія. В ході війни військам НКР і Вірменії вдалось встановити свій контроль над більшою частиною Нагірного Карабаху, а також окупувати сім прилеглих азербайджанських районів. 5 травня 1994 р. у Бішкеку був підписаний Протокол про припинення бойових дій, який набув чинності 14 травня 1994 р. З березня 1992 р. переговори з мирного врегулювання А.-в. к. ведуться в рамках Мінської групи Н(О)БСЄ, співголовами якої з 1997 р. є США, Російська Федерація і Франція.

Впродовж наступних років після оголошення перемир'я в регіоні зберігався статус-кво. Азербайджан незмінно наполягає на збереженні своєї територіальної цілісності, звільненні окупованих азербайджанських територій і поверненні біженців, а тільки потім вважає за необхідне переходити до визначення статусу Нагірного Карабаху, якому готовий надати найвищий статус автономії у своєму складі. Вірменія ж, захищаючи інтереси НКР, яка не є стороною переговорів, наполягає на першочерговому визначенні політичного статусу Нагірного Карабаху (при цьому його підпорядкування Азербайджану виключається), міжнародному визнанні НКР, а лиш потім на усуненні наслідків військових дій.

У квітні 2004 р. з метою врегулювання конфлікту був започаткований так званий Празький процес – регулярні вірмено-азербайджанські переговори на рівні міністрів закордонних справ. Його суттєва відмінність від попередніх форматів перемовин є поєднання поетапного та пакетного підходів, де сторони розглядають усі спірні питання щодо врегулювання конфлікту, залишаючи відкритим питання статусу поки не буде прогресу у вирішенні інших проблем. Відтак основна робота в рамках Празького процесу зосередилась на підготовці базових принципів для розробки подальшої угоди по всеосяжному врегулюванню конфлікту. Переговори відбувались в умовах строгої конфіденційності, поки співголовоючі вперше у червні-липні 2006 року не опублікували деякі принципи можливих домовленостей, а саме поетапне виведення вірменських військ з прилеглих до Нагірного Карабаху азербайджанських територій з особливим підходом до Кельбаджарського і

Лачинського районів, включаючи коридор між Вірменією і НК, демілітаризація цих територій і проведення референдуму чи всезагального голосування у строки і у форматі, які будуть визначені в ході подальших переговорів з визначення кінцевого правового статусу НК, введення міжнародних сил з підтримки миру та надання міжнародної допомоги з розмінування та відновлення раніше окупованих територій і постраждалих від бойових дій районів Нагірного Карабаху для повернення туди переміщених осіб. Попередня версія цих положень була представлена сторонам у листопаді 2007 року в Мадриді, звідти і назва – Мадридські принципи. Незважаючи на публічно виражений оптимізм з боку обох сторін конфлікту, певний дипломатичний тиск співголовуючих країн Мінської групи сторонами так і не було підписано жодного документу, який би зафіксував їхню згоду з тими чи іншими принципами врегулювання.

Основними каменями спотикання, окрім, звісно, проблеми статусу, стали питання виведення військ з окупованих територій, повернення внутрішньо переміщених осіб, гарантій безпеки, відновлення торгівлі та комунікацій. У ході Празького процесу сторони погодились на повернення Азербайджану семи прилеглих до НК окупованих районів разом із розгортанням сил з підтримки миру та взаємним роз'єднанням сил. Втім, Єреван опирається виведенню військ із стратегічних західних Кельбаджарського та Лачинського районів, поки не будуть надані політичні та військові гарантії безпеки карабаських вірмен та не будуть зрозумілі перспективи визначення кінцевого статусу НК, а саме не буде проведений відповідний референдум. Єреван пропонує поетапне повернення районів, починаючи із східних та південних на основі так званої формули «5+1+1», де два останні це відповідно Кельбаджар і Лачин. У свою чергу Баку згоден на поступове виведення, однак чітко заявляє, що в кінцевому підсумку мають бути повернуті усі території.

2 листопада 2008 року за посередництвом президента Російської Федерації Д. Медведєва президент Азербайджану І. Алієв і президент Вірменії С. Саргсян підписали поблизу Москви так звану Майєндорфську декларацію про мирне врегулювання Карабахського конфлікту, де висловились за продовження переговорного процесу в рамках Мінської групи ОБСЄ на основі Мадридських пропозицій 2007 р. 10 липня 2009 року у ході саміту «Групи восьми» в італійській Акваїлі була прийнята спільна заява президентів країн-співголів Мінської групи ОБСЄ, де були опубліковані оновлені Мадридські принципи врегулювання нагірнокарабахської проблеми, зокрема: повернення Вірменією окупованих азербайджанських територій навколо Нагірного Карабаху – 5 районів одразу, два інші (Кельбаджарський і Лачинський) – через 5 років; надання Нагірному Карабаху тимчасового статусу з гарантіями безпеки та самоврядування; забезпечення сполучного коридору між Вірменією і Нагірним Карабахом; визначення остаточного статусу Нагірного Карабаху шляхом обов'язкового народного волевиявлення; надання всім внутрішньо переміщеним особам і біженцям права на повернення; забезпечення гарантій міжнародної безпеки, включаючи проведення миротворчої операції. Утім, договір в силу

«традиційних» каменів спотикання так і не став проривом у процесі врегулювання конфлікту.

Не сприяють зміцненню атмосфери довіри і регулярні перестрілки та сутички на вірменсько-азербайджанському та азербайджано-нагірнокарабахському кордонах, внаслідок яких гинуть близько 30 осіб в рік. В останні роки випадки порушення режиму припинення вогню значно почастишали, чому сприяли також демонстративні військові навчання поблизу лінії стику та агресивна риторика вищого керівництва конфлікуючих держав. Обидві сторони продовжують також мало помітну, але вкрай небезпечну «траншейну війну», підсуваючи свої укріплення все ближче один до одного.

Ще одним чинником наростання напруженості в регіоні та затягування мирного процесу є постійне зростання військових бюджетів ворогуючих сторін, насамперед Азербайджану, військові видатки якого зросли за останні 10 років (президентства І. Алієва) у 20 разів, у середньому на 50 % в рік, до 3,7 млрд доларів США, що складає близько 14 % бюджету країни.

Економічна потуга, заснована на доходах від продажу нафти і газу, надає Баку впевненості і рішучості щодо зміни співвідношення сил у регіоні. Незважаючи на режим добровільного ембарго, встановлений ОБСЄ та ООН на постачання зброї обом країнам ще в ході війни у 1992–93 роках, Вірменія та Азербайджан ведуть активну гонку озброєнь. Надмірні військові видатки Баку Єреван намагається компенсувати за рахунок тісної співпраці з Російською Федерацією (102-а російська військова база у вірменському Гюмрі) та членства в Організації Договору колективної безпеки (ОДКБ).

Врегулювання нагірнокарабахського конфлікту виходить за межі двосторонніх відносин Баку і Єревана і має більш широкий регіональний, ба навіть глобальний вимір. Відновлення бойових дій через Нагірний Карабах може призвести до втягнення у війну інших акторів, насамперед Росії і Туреччини, що становитиме серйозну загрозу для архітектури регіональної та європейської безпеки. Вірменія розраховує в разі агресії Азербайджану на допомогу Росії, що обумовлено Договором про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу 1997 року, зобов'язання про взаємну оборону країн ОДКБ та Договором про продовження оренди 102-ї російської військової бази в Гюмрі до 2044 року від 2010 р., де було усунуто застереження про підтримку лише у випадку нападу на Вірменію у її кордонах у складі СРСР, тобто без окупованих азербайджанських районів і Нагірного Карабаху. Втім, пряма участь у війні з Азербайджаном явно не відповідає національним інтересам Москви, яка розвинула з Баку хороші відносини, насамперед у сферах енергетики, торгівлі і військово-технічного співробітництва. Однак, створюючи противагу вірменсько-російському союзу, Азербайджан зміцнює свої зв'язки із історичним ворогом Вірменії Туреччиною, яка підписала з Баку договір про стратегічне партнерство і взаємну допомогу, а також згідно із Карським договором 1921 року є гарантом територіальної цілісності Нахічеванської автономної області Азербайджану. Щоправда, ані Москва, ані Анкара не зацікавлені, щоб конфлікт через Нагірний Карабах вніс негативні корективи у їхні все більш вигідні економічні і стратегічні відносини,

які значно покращились, починаючи з 2002 року. Відновлення бойових дій нанесло б також серйозну шкоду енергетичним та геополітичним інтересам США і ЄС, які прагнуть створити у Закавказзі альтернативне джерело енергоносіїв для Європи і транзитний маршрут для їхнього імпорту. Однак загалом слід відзначити відносну пасивність зовнішніх акторів при врегулюванні даного конфлікту: так після 2008 (війна у Грузії) та особливо 2011 року («арабська весна») увага США, ЄС і Туреччини перемістилась на інші зовнішньополітичні теми, зокрема Європейський Союз, який і до того не надто переймався нагірнокарабахською проблемою, перебуває у глибокій економічній та фінансовій кризі та не здатен з допомогою своїх нових інструментів, насамперед програми «Східного партнерства», суттєво вплинути на позиції конфліктуючих сторін; так само і Туреччина зосередила свої погляди на події та відлуння «арабської весни», громадянську війну в Сирії, а також віднедавна на внутрішньополітичні проблеми, відсунувши Закавказзя на задній план своєї політичної агенди. Залишається Російська Федерація, яка, втім, займає у нагірнокарабахському питанні особливу позицію – не схожу на таку в інших сепаратистських конфліктах на пострадянському просторі. На відміну від Абхазії, Південної Осетії чи Придністров'я вона не має військової присутності вздовж лінії перемир'я і не забезпечує безпосередній патронат над самопроголошеною Республікою Арцах. Крім того, Москва зацікавлена у добрих відносинах як з Єреваном, так і з Баку. Така пасивність міжнародної спільноти у врегулюванні проблеми, помножена на непримиренні і вичікувальні позиції ворогуючих сторін лиш сприяє підтриманню стану «замороженості» конфлікту та відкладає його вирішення на невизначений термін.

Однак загалом перспективи врегулювання азербайджано-вірменського, як і грузинсько-абхазького та грузинсько-південноосетинського конфліктів залишаються невизначеними. Далеким від врегулювання є міжнародний статус усіх самопроголошених республік. Їхня самопроголошена незалежність та міжнародна правосуб'єктність не мали широкого резонансу до Косовського прецеденту та війни 2008 р., після якої Сухумі і Цхінвалі були визнані Російською Федерацією 26 серпня 2008 р. Згодом їхня незалежність була визнана Нікарагуа (5 вересня 2008 р.), Венесуелою (10 вересня 2009 р.), Науру (15 грудня 2009 р.), Вануату (23 травня 2011 р.) і Тувалу (18 вересня 2011 р.). Усі вони користуються підтримкою Росії або, принаймні, мають з нею тісні двосторонні відносини. Крім того їхню незалежність визнали інші невизнані самопроголошені республіки: Нагірно-Карабахська Республіка, Придністровська Молдавська Республіка, Сахарська Арабська Демократична Республіка. Водночас більшість держав світу не визнають незалежності Сухумі і Цхінвалі, розглядаючи територію Абхазії і Південної Осетії як невід'ємну частину Грузії в межах її загально визнаних кордонів. Ще «слабший» міжнародний статус має Нагірно-Карабахська Республіка (НКР), яка до сьогодні (включно з Вірменією) не визнана жодною державою світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Национальный состав населения СССР. По данным Всесоюзной переписи населения 1989 г. – Москва, 1991.
2. *Здравомислов А. Г.* Міжнаціональні конфлікти на пострадянському просторі. Москва, 2005.
3. «Статус автономных регионов Абхазии и Юго-Осетии в составе Грузии (1917–1988). Сборник политико-правовых актов». На английском языке, Тбилиси, 2005, 246 с.
4. «Региональные конфликты в Грузии – Юго-Осетинская автономная область, Абхазская автономная Республика (1989–2005). Сборник политико-правовых актов». на русском языке, второе, дополненное издание. Тбилиси, 2005, 536 с.
5. Исторические и политико-правовые аспекты конфликта в Абхазии / Гиорги Жоржолиани, Соломон Лекишвили, Леван Тоидзе, Эдишер Хоштариа-Броссе [Ред. Р. Метревели]. – Тбилиси : Самшобло, 1994 (Тип. «Самшобло»). – 67 с.
6. *Daniel Muller.* Demography. Ethno-demographic history of Abkhazia, 1886 1989, chapter 15 of «The Abkhazians – A Handbook» (Curzon Press), edited by V.G. Hewitt, to appear 1998.
7. *Абдулатинов Р. Г.* Этнополитические конфликты в странах СНГ: некоторые миротворческие и правовые механизмы разрешения. – Баку, 1996. – 365 с.
8. *Кавтарадзе С. Д.* Этнополитические конфликты на постсоветском пространстве / С. Д. Кавтарадзе. – Москва : Экзамен, 2005. – 223 с.
9. *Tadeush Swietochowski.* Russia and Azerbaijan: A Borderland in Transition, New York: Columbia University Press, 1995, p. 39.
10. Нагорный Карабах в 1918–1923 гг.: сборник документов и материалов. Ереван, 1992, с. 141, документ № 86.
11. Проект Минской группы ОБСЕ, «Всеобъемлющее соглашение по разрешению нагорно-карабахского конфликта», Соглашение II, пункт 2, июль 1997 г.
12. The International Spread of Ethnic Conflict: Fear, Diffusion and Escalation / ed. by D. A. Lake, D. Rothschild. Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1998. – 374 p.
13. International Crisis Group – <http://www.crisisgroup.org/>.

Стаття надійшла до редколегії 10.06.2018

Прийнята до друку 01.09.2018

**GENESIS OF CONFLICTS IN THE SOUTH CAUCASUS REGION: PRECONDITIONS,
EVOLUTIONARY MODELS, RESOLUTION PROBLEMS**

Kostyantyn Polishchuk

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000, tel. (0322) 794-340,
e-mail: kostjazou@yahoo.com*

Over the past decades, the interconnection of intergovernmental relations with ethno-territorial, separatist political processes has been growing. The urgency of the topic is determined by the transformation of the modern system of international relations and the increasing importance of settling both old and new conflicts and stabilizing the domestic political situation in certain regions of the world in shaping the agenda of world politics. One of the main sources of conflictuality is the South Caucasus region, where the issue of operational and preventive action of international organizations in the sphere of stabilization of political life in the southern Caucasian countries remains relevant.

The scientific task was a comprehensive revision of occurrence, exacerbation and escalation processes in the South Caucasus to track common and different evolutionary conflict models in these countries, to find out the main obstacles to their long-term settlement in terms of their relevance for Ukraine in the conditions of aggression of the Russian Federation against our state, and to identify in this

context possible ways and means for an effective counteraction against the aggressor in order to stabilize and achieve a long-term resolution of the conflict.

This article analyses the systemic nature of military conflicts and political crises in the region of South Caucasus, traces the main conflict factors and destabilization in the evolutionary context of Georgian-Abkhazian, Georgian-South Ossetian and Armenian-Azerbaijani conflict. It features occurrence, escalation, de-escalation and «freezing» of conflicts, traces their common evolutionary model, outlines the main problems of their settlement. This research is particularly urgent because of recent escalation in the Eastern Ukraine and necessary search for long-term and effective conflict-resolution mechanisms.

The methodological background is formed by general scientific principles of objectivity, pluralism and systemicity in order to avoid excessive and unjustified criticism and to achieve a formulation of balanced and unbiased conclusions. A comprehensive approach is used for wide-ranging research for getting a general idea of the complex of relationships and processes that create a multilevel and complex conflict phenomenon in the South Caucasus region.

Key words: South Caucasus; conflict potential; disintegration; destabilization; «frozen conflicts»; internationalization and resolution of conflicts.